Ivan Mažuranić

Smrt Smail-age Čengića

Sadržaj

I.
Agovanje

Sluge zove Smail-aga,
Usred Stolca kule svoje,
A u zemlji hercegovoj:
»Ajte amo, sluge moje,
Brđane mi izvedite,
Štono sam ih zarobio robljem
Na Morači vodi hladnoj.
Još Duraka starca k tome,
Što me hrđa svjetovaše
Da ih pustim domu svome,
Jer su, reče, vlašad ljuta;
Oni će mi odmazditi
Mojom glavom vlaške glave:
Ko da strepi mrki vuče
S planinskoga gladna miša.«

Hitre sluge poslušaše,
Izvedoše tamničare.
Na noguh im teške negve,
A na rukuh lisičine.
Kad ih vidje silan aga,
On namaknu gojne vole
I dželate ljute rise,
Ter ih turskijem darivao darom:
Svakom momku ostar kolac daje,
Kome kolac, kome li konopac,
Kome britku palu namjenjuje.

»Ajte, krsti, dijeliti dare,
Štono sam vî Turčin pripravio,
Vam i vašijem Brdam kamenijem;
Vi bo kako, sva će Brda tako.«

Turčin reče, al mrijeti
Za Hristovu vjeru svetu
Teško nije, tko se za nju bije.

Krcnu kolac nekoliko puta,
Zviznu pala nekoliko puta,
Zadrhtaše ta vješala tanka,
Al ne pisnu Crnogorčad mlada,
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Proz poljanu mrka krvca teknu,
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Poljana se napuni tjelesa,
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Već tko zovnu Boga velikoga,
Tko lijepo ime Isusovo,
Ter se lasno rastadoše s suncem
Zatočnici mrijet naviknuti.

Rijekom krvca poljem teče;
Turad bulji skrstiv ruke.
Tko je mlađi, rado gleda
Na lipovu krstu muke;
A tko starij', muke iste
Sam na sebi s vlaške ruke
Već unaprijed od strâ ćuti.

Ljutit aga mrko gleda
Gdje se silom divit mora
Silan arslan gorskom mišu.

Tko si junak, osvetit se ne mo'š
Na junaku dotle dok ne preda.
Smaknu Ture toliko junaka,

Posmica ih, srca ne iskali,
Što bez straha svi su pred njim pali.

Boj se onoga tko je viko
Bez golema mrijet jada.

Videć aga krepost taku
Zazebe ga na dnu srca
Ko ledenijem rátom leden
Šiljak dušu da mu dirnu.

Od tuge li za junaci,
Što ih silan zaman strati?
Turčin tuge za krstove neima.
Od straha li, jer se glavi boji?
Silan aga to sam sebi taji.
Zar ne vidiš kako radi
Hrabar junak uspreć zimu,
Što mu s one piknje male
Po svem tijelu mrazne valja vale?

Gledaj glavu, put nebesa
Gdje se oholo hrabra diže;
Gledaj čelo jasno i oko
Kako bistro pod njim sijeva;
Gledaj krepki stas, gdje svoju
Znajuć snagu ravno stoji;
Pak mi kaži, ima l' koja
Tudijer straha i najmanja sjena?

A pak slušaj kako junak zbori
I strašljivce kako ostro kori:
»Vaj, Durače, starče stari,
Kuda 'š sade, kamo li ćeš?
Sad gdje smakoh gorske miše?
Il u goru? Brđani su tamo;
Il u ravno? na ravno će sići;
Il ćeš živjet da izgubiš glavu?
Najbolje je bježat pod oblake.
Mišad grize, ali po tlih gmiže;
Sam sur oro pod nebo se diže.
Penjite ga na vješala tanka,
Neka znade što mu strah valjade.
A Turčina, ako još imade
Gdjegod koga ter se vlaha boji,
Popet ću ga nebu pod oblake,
Tu nek plijen vranom vranu stoji.«

Mûkom múče ropske sluge,
Mûkom múče, plijen svoj grabe.
»Aman, aman!« starac pišti,
I Novica sin mu zaman
»Aman, aman!« suzan vrišti.

Stoji aga gorsko zvijere,
Gvozden stupac, kamen tvrdi.
Dokle dahnu, rukom mahnu,
Starac Durak skoro izdahnu.
»Medet, medet!...« Dželat ljuti
Već mu i grlo dotle sputi.
Durak huknu, sve zamuknu.

II.
Noćnik

Sunce zađe, a mjesec izađe.
Tko se vere uz klance niz klance
Ter se krade k onoj Gori Crnoj?
Obnoć grede, a obdan počiva,
Junak negda, sad ne junak više,
No trst, kojoj svaki hlad kidiše.
Šušne l' gdjegod pokraj puta guja,
Il rujeva ispod grma zeče,
Tad on, negda ljući guje ljute,
Malne zeca plašljiviji kleca.
Misli jadan da je gorski vuče,
Il još gori brđanski hajduče,
Ter se boji gdje će poginuti,
A ne stiže što mu srce muti.
Skupo drži svoju rusu glavu;
Nit je zlatna, nit je pozlaćena:
Vidi mu se, mrijet mu se neće,
A jest nešto što ga naprijed kreće.

Je li hajduk, il uhoda turska,
Što uhodi sviloruna krda,
Il volova stada vitoroga?
Nit je hajduk, nit uhoda turska,
Već Novica, Čengića kavazu;
Bijesan Turčin, krvnik Gore Crne,
Koga znade i staro i mlado,
I ne bi ga pronijele vile,
A kamoli noge na junaku
Crnom Gorom na bijelu danu.

Ob rame je diljku objesio,
Ljut jatagan o pojasu reži
I kraj njega do dva samokresa.
Gujsko gnijezdo strukom prikrilio,
Lak opanak na noge pritego,
A gô rakčin na junačku glavu,
Od saruka ni spomena neima.
Bez saruka eto Turčin iđe;
Vidi mu se, ginut mu se neće,
A jest nešto što ga naprijed kreće.

Pomno junak Cuce prevalio,
Još Bjelice ratoborne k tome,
Ter se maša kršnijeh Ćeklića.
Njih se maša, a Bogu se moli
Da mu dade i njih prevaliti
Ni čuvenu, ni gdje ugledanu.
Vidi mu se, mrijet mu se neće,
A jest nešto što ga naprijed kreće.

Drugi pijetli u polju cetinjskom,
A Novica u polje cetinjsko;
Treći pijetli u mjestu Cetinju,
A Novica pade na Cetinje.

Tudijer straži božju pomoć zove:
»Božja pomoć, cetinjski stražaru!«
Ljepše njemu straža prihvatila:
»Dobra kob ti, neznana delijo!
Otkuda si, od koje li strane?
Koja li te sreća nanijela,
Ter si junak rano podranio?«

Mudar Turčin, za nevolju mu je,
Mudar Turčin mudro odgovara:
»Kad me pitaš, kazat ću ti pravo:
Ja sam junak od Morače hladne,

Od Tušine sela malenoga,
Ispod gore glasna Durmitora.
Nosim troje na srdašcu jade:
Jedni su mi na srdašcu jadi,
Što nî Čengić smaknu Moračane;
Drugi su mi na srdašcu jadi,
Što mi Čengić pogubio baba;
A treći mi na srdašcu jadi,
Što 'e još više, da još krvnik diše.
Već tako ti Boga velikoga,
Pusti mene tvome gospodaru,
Gospodaru i mome i tvome,
Ne bi li mi izliječio jade.«

Mudrije mu odvratila straža:
»Skin' oružje, neznana delijo,
Pa nos' glavu kuda tebi drago.«

Uprav Turčin dvoru na kapiju,
A posljednja iz vidika zvijezda:
Bješe zvijezda age Čengijića.

III.
Četa

Podiže se četa mala
Na Cetinju Gore Crne.
Malena je, ali hrabra,
U njoj jedva sto junaka,
Ne junaka biranijeh
Po obličju ni ljepoti,
Već po srcu junačkome;
Kojino će udariti
Ne na deset, da uteče,
Nego na dva, da ih siječe;
Kojino će umrijeti
Za krst časni, kijem se krsti,
Za krst časni i slobodu zlatnu.

Čudna četa! ne kupljena,
Kô se ina kupi četa.
Tu se ne ču kano drugda:
»Tko je junak, na ždrijelo!«
»Na ždrijelo, junak tko je!«
Tu ne jeknu jeka kršna.

Već ko tajni glas duhova,
Kojijem zbore višnji dusi,
Šapat tamni Gorom Crnom
S jedne stijene k drugoj prhnu,
Ter gle čuda! proz mrak scijeniš:
Studen kamen prima život,
Drhće, gamzi, diže glavu,
Iz tvrdoga stanca snažnu
Pest pomalja, nogu krepku,
I proz mrazne živce vruća
Rek' bi krvce vri mu rijeka.

Vidiš zatijem pušku dugu,
Put nebesa gdje se koči,
A što struka o pojasu
Vjerna krije, tvoje oči
Tog ne vide; ... nu mrak gušći
Sve ti ote noćno biće;
Ode vojnik otkud glas doliće.

Doba 'e gluho tamne noći,
Oblak krije zvijezde jasne,
Noć i struka gvožđe sjajno.
Iđe četa noćna, tamna,
A pred njome vitez vrli,
Drug da drugu o njem šapne,
Šapćuć bi ga Mirkom zvao.

Iđe četa, ali kamo?
Man ćeš pitat četu istu.
Man ćeš pitat brze munje
I gromove gromke mani,
Kud se ore iznad gore?
Kad ti vazda odgovore:
»Ne mi, ne mi, no gromovnik,
Kom valjade svi da dvore!«

Iđe četa, kuda? kamo?
Sam on znade koj' je gori.
Valja da je grešnik težak,
Na kog hoće da obori
Taku silu svrh nebesa
Sud njegove pravde vječne.

Stupa četa tiho i gluho
Posred tisijeh, glusijeh tmina.
Ni tko šapće, ni tko zbori,
Ni tko pjeva, nit se smije:
Od sto glasa glasa čuti nije.

Već ko oblak grada teška
Teške u krilu biče krije,
Pršeć muklo, prijeteć muklo
Poraz kraju gdje se vije:
Tako i četa tminom obavita,
Ko desnici podoba se višnjoj,
Stupa múče, nek se krivci uče
Da, jer grom se ne oziva smjesta
Na krivine, tijem sigurni nijesu:
Jer što kašnje, sve to jače tuče.

Ne zvekeće gvožđe svijetlo,
Niti grme smrtne cijevi,
Ni na lagan stupaj nogû
Ozivlju se sjajne toke:
Već, ko znajuć koga nosi,
Pod opankom hrabre djece
Podaje se vrlet tvrda,
A vrletna nize brda.

Vjerna uz druga drug koraca
Nerazlučno, vjerno i tvrdo,
Ko Blizanci zvijezde jasne,
Kad sunčani zrak ugasne.

Komljani im i Zagarač,
Bjelopavlić ljuti k tome
Davno veće straga ostaše,
Ter već gaze lomne Rovce.
A za Rovci družba noćna,
U prozorje rane zore,
Na Moraču slavnu pade,
Od Morače hladne vode
Ime zemlji kôj izvode.

Hrabra četa dan danovat
Na Morači hladnoj sjela.
Tko se snizi k rosnoj travi
Sankom krijepit snagu tijela;
Tko ljut oganj puški ogleda
I fišeke smrtne broji,
Il ostricu pouzdanu
Vjernu nožu gladilicom gladi;
Tko izvabiv iskru iz kremena
Tvrdijem nadom, ter u šušanj laki
Zapretav je, pak navaliv granja,
Začas malen dahom junačkijem
Plamen piri; a tko darak
Stada krotka, četvrticu ovna,
Na ljeskovu veseo vrti ražnju,
Il bijela krišku sira
Iz utrobe vjernoj torbi vadi.
Ožedni li? Morača je blizu;
Treba l' kupe? ima dvije ruke.

Uto i dan već rudjet poče,
I susjednoj u planini
Javit krdo čuješ glas pastijera,
Kojemu se zvonko oziva
Prevodnika ovna zvono.

Kad al eto inoga pastijera
Gdjeno krotak k svome stadu grede.
Ne resi ga ni srebro ni zlato,
Nego krepost i mantija crna.
Ne prate ga sjajni pratioci
Uz fenjere i duplijere sjajne,
Ni ponosnijeh zvona sa zvonikâ:
Već ga prati sa zapada sunce
I zvon smjeran ovna iz planine.

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina,
Tamjan miris što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz bijela svijeta
I iz krvi za krst prolivene.

Kad se četi bliže prikučio
Vrijedan sluga vrednjeg gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.
Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,
Studen kamen, al je srce vruće.
Dobar starac četi besjedio:

»Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vami zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer:
Za vas ljepše u svijetu neima.

Djedi vaši za nj lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj lijevahu krvcu,
Za nj vi isti krvcu prolijevate:
Za vas draže u svijetu neima.
Orô gnijezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije.

Vas, koji ste vikli tome
Boraviti trijezne dane,
Tko vâs haje plode l' krši vinom?
Tko vâs haje plode l' krši žitom?
Tko vâs haje plode l' krši svilom?
Dok po vrelijeh hladne vode ima;
Dok po dragah bujna stada mûču;
Dok po brdijeh sitna krda bleje?

Praha imaš, olova ti dosti;
Desnica je jaka u junaka;
Ispod vjeđa oko sokolovo;
U prsijeh vruće srce kuca;
Vjera 'e tvrda, njom okrenut nećeš;
Pobratima pobratim te pazi;
Vjerna muža grli žena vjerna;
Dar ti djelom plemenita pjesma;
Gvožđa l' trebaš? Ture ti ga nosi:
Eto svega što ti srce prosi!

Al nadasve što krš ovu kiti,
Krst je časni što se nad njom vîsi.
On je što vê u nevolji jâči;
On milostiv što vê nebom štiti.

Ah, da vide svijeta puci ostali
Iz nizina, otkud vida neima,
Krst ov' slavni, nepobijeđen igda,
Vrh Lovćena što se k nebu diže;
Pak da znadu kako neman turska,
Grdnijem ždrijelom progutat ga radeć,
O te krši zub svoj zaman krši:
Ne bi trome prekrstili ruke,
Dok vi za krst podnosite muke,
Nit bi zato barbarim ve zvali,
Što vi mroste dok su oni spali!

Za krst časni spravni ste mrijeti.
Za nj se i sad mrijet podigoste,
Srdžbe božje hrabri osvetnici;
Al tko Bogu vjerno služit grede,
Čistijem srcem služiti mu valja,
Čistom dušom vršit onom treba
Koji vrši Bog što sudi s neba.

Il vâs tkogod uvrijedio brata;
Il nejaku dragi protivniku
Život dignuv ogriješio dušu;
Ili pûtnu zatvorio vrata;
Il dô vjeru, a krenuo njome;
Ili gladnu uskratio hranu;
Il ranjenu ne zavio ranu;
Sve je grijeh, sve su djela prika:
Bez kajanja neima oprosnika.

Kajite se, dok imade dana,
Dok je doba, djeco, kajite se;
Kajite se, dok nije pozvana
Duša k onom koji nebom trese;
Kajite se, jer zemaljskog stana
Tijek izmiče bjeguć, kajite se;
Kajite se, jerbo zora rana
Nać će mnogog kud zavazda gre se.
Kajite se...«

Ali u grlu
Dobru starcu riječca zape,
A na sijedoj bradi bistra
O sunčanu kaplja zraku
Ko biserak sitan sinu.
Valjda i njega mlada ljeta
Uspomenom gorkom kore,
Tere liječeć stadu rane,
Sam se svoje sjeti boli:
Dobar pastijer, jer što kaže inom
I sam svojijem potvrđuje činom.

Stoji mnoštvo razboljeno
Blagom riječi starca blaga;
Jaganjci su rek' bi tihi,
Što bijahu gorski lavi;
Taka čuda božja riječ pravi.

Al međuto, tko se ukaza
Pred očima čete krotke,
Ter sto ruku za sto noža
U jedan se časak maša?
Čudno biće! Sto srdaca
Od nebesa svratit vrijedno,
I sto voljâ što ushtije,
Sve razorit ono jedno!

Novica je, krvnik kleti.
Novica je, pun slobode,
Gdje k pobožnu stupa krugu,
Ter pristupiv k starcu bliže,
Krepki ovako glas svoj diže:

»Bogom braćo, hrabri Crnogorci,
Ne mašajte za oružje svijetlo.
Novica sam, al ne koji prije,
Jer ne na vas, nego s vami gredem
Turskom krvi sad omastit ruke.
U Turaka dosle što imadoh,
Nemio mi sve ugrabi Turčin.
Ne osta mi neg' desnica hrabra,
I ta odsle crnogorska budi.
A jer krstu ne podoba junak
Nego kršten, žudim, krstite me,
Jer nê radit hitro nuka vrijeme.«

Sto desnica na te riječi
Oružja se manu ljuta,
A sto očiju ko proz rosu
Mješte sunca dúgu vidje.

Mignu okom starac dobri;
Morače mu kapu daše:
»Vjeruj, sinko, u višnjega Oca,
I njegova odvijeka Sina,
I trećega milostiva Duha:
Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!«
Reče, i ljuta poli nevjernika
Pred svjedocim planinam visocim
I njih sini četom u planini.

Tader starac oči podigao,
Blage oči i bijele ruke,
Ter je četu oprostio grijeha.
Pak je Bogom darivati stade:
Svakom momku po česticu daje
Tajne piće hljeba nebeskoga;
Svakom momku po kapljicu daje
Tajna píća vina nebeskoga.
Žarko sunce divno čudo gleda,
Gdje slab starac slabe krijepi ljude,
Da im snaga Bogu slična bude.

Kada li ih okrijepio starče,
Sva se družba izljubila redom.
Stoji četa višnjeg Boga puna,
Ne ko krvav nož, kijem rana
Zadaje se smrtna i teška:
Već ko pero sveto i zlatno,
Kojijem nebo za unučad poznu
Djela otaca bilježi viteška.

Žarko sunce za planinu sjede;
Starac ode, četa dalje grede.

IV.
Harač

Gacka polje, lijepo ti si,
Kad u tebi glada neima,
Ljuta glada i nevolje ljute!
Al te jadno danas pritisnuli
Krvni momci i oružje svijetlo,
Bojni konji, bijeli čadorovi,
Teška gvožđa i falake grozne.

Što će momci? što oružje svijetlo?
Što li konji? što li čadorovi?
Teška gvožđa i falake grozne?
Smail-aga krvav harač kupi
Po Gackome i okolo njega.
Posred polja popeo čadorje,
Pak rasturi haračlije ljute,
Haračlije, izjeli ih vuci,
Ter od glave po žut cekin ište,
A od ognja po debela ovna
I za noćcu obredom djevojku.

Od istoka haračlije jašu,
Vode golu na repovijeh raju;
Od zapada haračlije jašu,
Vode golu na repovijeh raju;
Jašu zmaji s sjevera i s juga,
Golu raju na repovijeh vode.
Jadna raja, rukuh naopako,
Slijedi konjske na konopcu trage.
Mili Bože, što je raja kriva?
Il je kriva gad što Turke mori?
Il je kriva što ih hrđa bije?
Što je kriva? - Kriva 'e što je živa,
A neima što Turčinu treba:
Žuta zlata i bijela hljeba.

Uto aga konja dobra
Pred čadorjem amo-tamo igra,
Ter džilitom oko bistro
I desnicu vježba hrabru.
Sad nadlijeće ine Turke skokom
Brza konja, sad nadmeće harbom,
Dobar junak, da je čovjek taki!

Pak gdje vidje, kakav plijen
Haračlije ljute vuku,
Zaletje se strelovito
Na kulašu dobru konju,
Ter u letu, kušnje radi,
Spodbi rukom džilit ljuti
I k prvoj ga vlaškoj glavi uputi.

Al i dobra u junaka
Drijemne katkad ruka hrabra.
Tako i tada prijeka zgoda htjede:
Spotače se kulaš brzi,
Zviznu zrakom džilit viti,
Ter lakokril nejednacijem letom
Mješte janjca mrka kosnu vuka,
I Saferu, što vodijaše vlaha,
Luč iz glave jedan izbi.
Prsnu oko na zelenu travu,
A Turčina mrka krvca poli.
Pisnu Ture kano guja ljuta;
Planu aga kano plamen živi:
Sramota je takome junaku
Kupit harač, ne skupit harača,
Džilitnut se, ne pogodit cilja,
Kamo l' slijepit mješte raje Turke,
Kamo l' da mu zlorad krst se smije.

Planu aga kano plamen živi;
Avaj, Bože, što će odsad biti,
Kad već dosad vlasi bjehu krivi!

»Mujo, Haso, Omere, Jašare,
Dede, kučke, konje dobre
Zaigrajte poljem ravnijem,
Da vidimo kako krsti trče!«
Ruknu aga ko bik ljuti.

Brze sluge brže poslušaše.
Zaigraše dobre konje poljem.
Stoji klika slugâ na konjijeh,
Stoji trka konjâ pod slugami,
Stoji piska raje za konjima.
Prvi časak prestignut će, mniješ,
Konje vile raja lastavica;
Drugi časak razabrati ne mo'š,
Il su konji, il je raja brža;
Treći časak konji odmicati,
Jadna raja zaostajat stade;
A četvrti da pogledaš časak,
Jadna raja k zemlji popadala,
Ter je vuku konji krilonozi
I po prahu i po kalu:
Ektorove ispod grada Troje,
Kad već Troju ostaviše bozi.

Aga stoji, ini Turci stoje,
Ter prizorom žalosnijem
Gnjevno svoje pasu oko,
I svû groznu krvi žeđu
Vlaškom krvi, vlaškom mukom gase.
Pak kako im srce razigra se,
Grohotom se zasmijaše
Na lijep pogled, kada raja,
Kada pseta k crnoj zemlji paše.
Smijehom istijem kleti Ad se ori,
Kad se grešnik s vječnijem mukam' bori.

Ne malakšu Turci ljuti;
Malaksali konji dobri,
Groznom branom puti žive
Zavlačeći ravno polje,
Malaksali ter su postajali.

Tader aga: »More, sluge,
Crče raja, crče harač, sluge;
Već vi hajte uskrisite raju,
Ne bi li mi izbavili harač.«

Loše sluge goreg gospodara
Spopadoše trostruke kandžije
Pak od brzijeh odskočiše konja,
Na sumrtvu juriš činit raju,
Ne bi li se povratila raja.

Nemiloga trak od biča,
U povodu vješte ruke,
Po bešćutnu zviždi zraku
I trostrucijem zubom gluhu
Mučeničku put progriza,
Ter krvava stvara vrela;
Il spotakne l' desnica se vikla,
Po tijelu crnomodrijeh
Slike zmijâ grozan piše,
Dok pod njime jadna žrtva izdiše.

»Ajde, rajo, na noge se,
Na noge se, krsti, pseta!«
S ustâ turskijeh polje razlijega se.
Tko je jači, iznemogle
Pod udarci skuplja duhe
I na lomne upire se noge;
A tko slabji, ko proz vječni
San i klete sliša riječi,
I nemili ostan ćuteć
Poluizbjeglu vraća dušu,
Ter se miče i četveronoške
Po zelenu gmiže polju,
Plačan dokaz, da ne samo stražnja
Trublja mrtve na sud budit more,
Kad trostruci isto biči tvore.

Gdje domilje krvi oblita
Do čadorja raja tužna,
Bijesan aga, neman ružna,
»Harač, rajo, harač!« riče,
»Harač, harač, il još gore biče!«

Stvorac višnji pticam nebo dade,
Tiha duplja i žuđena gnijezda;
Ribam vode i pučine morske,
Stan od stakla, nek se po njem šire;
A zvjerinju livade i gore,
Hladne špilje i zelene luge;
Jadnoj raji? - ne dade ni kore
Suha hljeba, da je suzam kvasi.
Al što velju? dade nebo dobro,
No je nesit sve već Turčin pobro.

»Harač, harač!« Otkud raji harač?
Otkud zlato, koji krova neima,
Mirna krova da ukloni glavu?
Otkud zlato, koji njive neima,
Nego tursku svojijem znojem topi?
Otkud zlato, koji stoke neima,
No za tuđom po brdijeh se bije?
Otkud zlato, koji ruha neima?
Otkud zlato, koji kruha neima?

- »Glad, golota, gospodaru!
Ah, pričekaj pet-šest dana,
Dok ti žuđen harač isprosimo!« -

»Harač, harač, rajo, treba!«

- »Hljeba, hljeba, gospodaru!
Ne vidjesmo davno hljeba!« -

»Čekaj, krstu, dokle s neba
Noć večeras pane tiha,
Pečenja ću mješte hljeba! -
Dotle, momci, jer su krsti bosi,
Potkujte ih, pas im nanu greba'!«
Aga doda ter pod čador hoda.

Vične sluge raju kvače,
A najveće Safer jednooki
Iznad inijeh gotov skače,
Ter na radost svijeh još veću
Plamti osvetit ugašenu svijeću.

Tu falakâ škripa stoji,
Tu Safera rika divja:
»Harač, harač, rajo, treba!«
Tu kukavne jauk raje:
»Hljeba, hljeba, gospodaru;
Ne vidjesmo davno hljeba!«

- »Čekaj, krstu, dokle s neba
Noć večeras pane tiha,
Pečenja ću mješte hljeba!«
Klete riječi kletnik vraća. -

Ali tko će vjerno opisat
Prepaćene teške vaje?
Tko li srcem mirnijem slušat
Gorku žalost kolika je?...

Danak minu, za njim sumrak stade,
A za njime tiha noćca pade.
Nebesa se osuše zvijezdam,
Već što zapad mrki pramen ovi;
A krn mjesec o pô neba trepti,
Tužna svijeća pozorišta tužna.

Usred polja mirna, pusta,
Starodavna raste lipa.
Pokraj nje su čadorovi,
A med njimi ponajljepši,
Ponajljepši, ponajveći
Agin čador ine natkrilio,
Kano labud ptica bijela
Bijele ptice golubove.

Bijeli se čadorje bijelo
Na tihotnoj mjesečini
Ko golemi grobovi pod snijegom,
Oko kojijeh doba u gluho
Zli se dusi vrzu i strašnijem
Slikam plaše prolaznika noćna,
Il mu uho pričinjenom
Rikom lavâ i lavežom pasâ
I lelekom stradajućijeh gluše.

Grobovi su, mniš, otaca
Slovinskijeh, na daleče
Kijeh slovijaše ime slavno,
Oko kojijeh Turad divja

U pô dana kano doba u gluho
Pogana se vrze i mozak
Hitri obrće, čijem, kako
Da rasplaši djecu plačnu,
Nad otražjem sreće bolje
Da ne cvile svoje jade prijeke.
Tlapi ti se, sad da lavom rika,
Tlapi ti se, sad da psetom laje;
A sad čuješ lelek mučenikâ,
Jauk, pisku, teške uzdisaje;
Čuješ zveku gvožđa okovnoga
I uza nju pomaganju gorku.
Slušaj, pobre, je l' i jauk tlapnja?
Slušaj zveku, je l' i zveka tlapnja?
Slušaj... slušaj ... ah, to tlapnja nije,
Jer te vidim gdje te boli jako...
Što?... ti plačeš?... ah, to tlapnja nije,
Ti bo s tlapnje, mnim, da ne bi plako!

Pred čadorjem oganj gori;
Oko njega promeću se Turci.
Tko nalaže novu vatri meku;
Tko napuhnuv mješinu od usta,
Potpuhuje, tijem da ljepše plamti;
Tko podvitijeh nogû čuči
Pokraj njega i golemu
Na prokolu tovna vrti ovna.
Cvrči pusti ovan pri žeravci,
A živ plamen oko njega liže,
Ter rasvijetlja rosu znojnu,
Ispod čalme što se Turkom roni.

Kad se Ture navrtilo ovna,
Skinuše ga s osovine teške,
Navališe na siniju pusta
I veljijem sasjekoše nožem.
Za gotovu sofru posjedaše
Gladni Turci kano gladni vuci,
Ter plijen noktî razglabati staše.
Najprvi se Smail-aga maša,
Za njim Bauk, za njim Turci ini
Lijepijem redom vukâ u planini.
Namaknuše simita bijela
I svakome po rakije plosku,
Ter se krijepe simitom i mesom,
A žeženijem zalijevaju bijesom.

Kadli aga odolio gladu
I bijes druzijem udvojio bijesom,
Planu opet kano plamen živi:
Sramota je takome junaku
Kupit harač, ne skupit harača,
Džilitnut se, ne pogodit cilja,
Kamo l' slijepit mješte raje Turke,
Kamo l' da mu zlorad krst se smije.
Planu aga kano plamen živi,
A pak slugam: »Eto mesa dosti;
Bac'te raji oglodane kosti.
Bac'te kosti, spremajte pečenje,
Dok vê viknem, da gotovo bude.«
Riknu aga, šetnu pod čadora.

Po'še sluge večer' večerati,
Večerati, pripremat veselje,
Suhe slame i konopca tvrda,
Čijem će kadit neposlušnu raju,
Nogam uvis, glavom strmoglavce,
Obješenu o lipovu granu;
Čijem će kadit, čijem li zlato vadit
Gole iz raje, u koje kruha neima.
A što raja? - Što će raja tužna?
Zemlja 'e tvrda, nebo je visoko;
Plačnijem srcem grozne sprave gleda,
Plačnijem srcem, al je suho oko.

Kada li se pripravile sluge,
Ne more im srce dočekati,
A najveće Ćor-Safere gamzi,
Da zavikne aga Čengijiću:
»Hazur, momci, s krstom lipovijem,
Penjite ga na lipovu granu!«

Dotle aga pod čadorom sjedi,
I s njim šaren Bauk vojevoda,
I Mustapa, pouzdan mu ćato,
I ostalo glavnijeh Turaka.

Po čadoru okol uokolo
Razastrti lijepi sazi
I dušeci vrh njih meci
Raskošno se šire i krepko
Pozivaju na razblude tijelo,
Na razblude i na sanak tihi.

U zakutku na malenu ognju
Praska skoro usječeno granje,
Il se cmari i pjesancu dragu
Plačuć pjeva, pjevajući plače.
A na srijedi o drvenu stabru,
Oko kog se uokolo
Bio čador ohol stere,
Visi oružje svijetlo i ljuto:
Smrtne cijevi i željezo kruto.

Demeskinje tu se sablje krive,
Stoput vlaškom napojene krvi;
Tu jatagan u osmero visi;
Male nože prebrojit je teško;
Diljku pušku pozlaćenu lijepo
Vele puta tu zamjerit moreš;
Samokresom ni broja se ne zna.

Al što ono uz topuz se sloni,
Divno čudo dosle neviđeno,
Krotko jagnje pokraj mrka vuka.
Tanka vila pored zmaja ljuta?
Gusle vidiš, al se ne boj, pobre,
Ne bi li ih razlupao topuz,
Prometnuo žice verigami,
Nevin lučac tetivom i lûkom,
A konjica konjem od mejdana.
Ne boje se Slovinkinje vile
Uz šestoper da će poginuti;
Pače znadi, da gdje njega nije,
Tu ni pjesan slovinska ne zrije.

A na dvoru nebo divno
Crnijem tminam lice zakri,
I da 'e vidjet proz oblake,
Vlašići bi, zvijezde sitne,
Nad čadorom treptili bijelijem,
A mjesec bi vitorog te gledo
Sa zapada ispred zvijezda sjajnijeh
Ko prevodnik ispred stada ovan.

Noć je vani slijepa, gluha.
Nigdje glasa, već što sipi
Rosa sitna, ko da nebo plače.
Mrak se gusti, pomrčina gusta
Zapodjede ravnicom i gorom,
Da ne vidiš pred očima prsta,
A kamoli stazu pred sobome.
Teško onome koga sade
Stiže u putu noćca crna,
A noćišta jadan ne imade!

Pognaše se nebom vjetri,
A odande plahe munje,
Nebeskijem ognjem sjecajući,
Sad ti smrtne bliješte oči,
Sad još gušću, neg' bje prije,
Navlače ti na vid tminu.
Pak za njimi čuj sad grmljavinu,
Gdjeno najprije izdaleka tutnji,
Pak sve bliže, krupnje, strašnje
Urnebes se gromki goram ori.
Stoji tutanj neba i ravnine;
Stoji jeka drage i planine:
Sva je zgoda, bit će grada teška.
Teško onome koga sade
Stiže u putu noćca crna,
A noćišta jadan ne imade!

Al da vjetru dadeš pleći,
Pak kad sjekne oganj iz oblaka,
Da zjenicu upreš bistru,
Ter da gledneš niz vjetar ravninom,
Vidio bi gdje skup ljudi stupa:
Noć ih luči, al su zato skupa.

Sad im plamen ukazuje stazu;
Sad je otme noćca mrkla;
Ali oni stupaj laki
Mračnijem poljem naprijed steru
I daljinu izmed sebe
I čadorja hitro beru:
Noć je crna, radi bi noćištu,
Ter se jadni tminom provuć ištu.

Opet sjeknu plamen višnji.
Družba noćna sve se bliže kûči,
Ter razabrat moreš veće
Tko je vodi i tko š njime hodi.
Valja da je jedno družbi glava,
A provodič vjeran drugo,
Tere vičan polju i gori

Putnu mrakom družbu prati.
Zirni, pobre, kako lako ide,
Ko da zrakom mutnijem pliva.
Mniš da naprijed sve ga nešto vuče,
Dokle njegov družba ina
S dvjesti nogu stupaj gazi.
Valja da se boji crne noći,
Pak bi rad već na noćište doći.

Al svjetlica što sad prva kresnu,
Družbu tajnu za čadorjem vidje,
Gdje se u red poredila redom
Sa tri strane, da je više bude,
Ter tu stoji četa noćna
Kano trijesak iznenada,
Il goruća kano lava,
S ognjenijeh što se gora
Na dolinu prleć saspe,
Baš bez brige kada smrtni zàspe.

Stoji četa, osluškuje glase,
Za razaznat gdje gospodar spava;
Ali ina glasa čuti nije,
Već što Safer s družinom se vrijednom
Mukam raji već unaprijed smije.

Pod čadorom aga sjedi,
Ter izmijenja tutum kafom,
Mrku kafu duhom paklenijem.
Ispod čalme čelo vedro
Namrštio mrskam tamnijem,
A junačko pod njim oko
Ko pramenom od oblaka
Namrčio, tere mûkom múči.
Misli aga svakojake misli:
Od balčaka i od djevojaka,
I od lova i od sokolova,
I od zlata i od ljuta rata,
Od kolaca i Crnogoraca,
Od džilita i od kopja vita,
A pak planu kano plamen živi:
Sramota je takome junaku
Kupit harač, ne skupit harača,
Džilitnut se, ne pogodit cilja,
Kamo l' slijepit mješte raje Turke,
Kamo l' da mu zlorad krst se smije.
Planu aga kano oganj živi,
Al gdje glasne o stožeru gusle
Med oružjem junak spazi,
Stuknu malo bijes krvni,
A usladi krv se gorka
Ko nebeskijem skladom strunâ.
I što krvi žeđ bje prije,
Tad postade pjesme žeđa:
Tolika se slast iz pjesni lije!

Pak Bauku govorio aga:
»Oj Bauče, vrijedna vojevodo,
Tebe hvale da si junak dobar;
Al da udre miši iz planina,
Kaž', Bauče, koliko bi miša
Ti jedinac junak posjekao?«

- »Daj šestinu, dobri gospodaru.« -

»Hrđo, kučko, vojvodo Bauče,
Mislio sam da si junak bolji;
Da udari dvadeset Brđana,
Vjera turska tako mi pomogla,
Jedin' bih im poodsjecô glave. -
Ali sam se malne zabrinuo,
Lulu pijuć i prevrćuć misli,
Gdje nam noćca ne dopušta mrka
Da se s krstom kadeć zabavimo.
Vjera moja, ti si pjevač dobar,
A ja željan gusal' i pjevača:
De zapjevaj, da me želja mine.«

Usta Bauk, gusle skide,
A pak smjeran, podvitijeh nogu
Na prijašnje sjede mjesto;
Ter nasloniv pred sobome
Na mek dušek žice glasne,
Gudnu lučcem zveketnijem
Amo-tamo po konjskome repu;
Pak gdje klinac nekoliko puta
Krenut škrinu, u gromovit
Uz udesne strune veće
Glas ovako, lukav pjevac, zače:

»Mili Bože, čuda velikoga,
Kakav bješe Rizvan-aga silni
I na sablji i na kopju vitu,
I na puški i na nožu ljutu,
I na šaci i na dobru konju!
Siđe aga u polje Kosovo
Pak zakupi careva harača,
Sve od glave po žut cekin ište,
A od ognja po debela ovna
I za noćcu na obred djevojku.

Kupi aga careva harača,
Tvrda raja daje i ne daje.
Gdje od glave po žut cekin ište,
Otud često ni bakrena neima;
Gdje od ognja po debela ovna,
Daju mu ga, rebra mu se vide;
A gdje za noć mlađanu djevojku,
Otuda mu kužne babe neima.

Apsi aga tvrdoglavu raju,
Ter je poljem narazance redi,
Pak je konjem preskakivat stade.
Prvijeh deset preskočio aga;
Druzijeh deset preskočio aga;
A kad nasta treće desetero,
Bijesan đogo bijesno podigrava,
Pak gdje skoknu, pusti kolan puče,
Silan aga na travi se nađe.

Malo tome vrijeme postajalo,
Ode šapat od usta do usta
Po ubavu polju Kosovome.
Što je dalje, sve to jače raste,
Dalje smijeh, dalje sprdnja raji,
Dok proniknu pjesma iz gusala,
Ter sad pjeva po Kosovu slijepac:
'Hrđa bješe Rizvan-aga silni.'«

Još dok kobna pjesma iz usta
Bauku se grmeć razlijegaše,
Tko 'e u agu, a ne u pjevača
Pogled upro, taj mogaše
Po licu mu poznat jade,
Boli, srdžbe, gnjeve, bijese,
I stotinu inijeh srda,
Ponositu štono u srcu
Na ćuh svaki bruke i ruga
Krvavijem nokti gnijezdo riju.

Krvav plamen najprije mu buknu
Gnjevnu u srcu suproć raji crnoj,
Suproć vlahom, psetom, krstu
Lipovome, štono vrijedan nije
Uz Turčina da ga sunce grije.

Gvožđa, otrov, konop, nože,
Palu, oganj, kolac grozni,
Ulje vrelo i sto muka
U čas jedan junak smišlja,
Za izgladit gorkoj bruci trage
I sačuvat uspomenu čistu,
Čisto ime uz glas strune blage.

Na obrve crn mu oblak sjeda;
Plamte oči poput ognja živa;
Crljen plamen uz obraz mu liže;
Strašnijem bijesom nozdrve se šire;
A na usti, ispod pjene bijele,
Grozan, paklen izraz stade,
Ko da veli: raja nek propade,
Samo pjesni čuvat se valjade!

Al gdje Bauk zadnju riječcu izusti,
Jednijem mahom ko da munja
Proz mozak mu sjeknu plaha:
Raja sama bruci svjedok nije,
Raja sama neima oči i usta;
Tuci raju, tuci Turke k jednu,
Samo čuvaj uspomenu vrijednu!

Ali uto miso strašnu
U dubine srcu aga topi;
Crte licu kroti, tješi, blaži,
A po licu sve to jače maša
Srdžbe plamen; hoće da se miran
Svijetu ukaže, a vas ršće i trepti.
Pak najposlije, gdje golema ijeda
Pred svjedoci sakrit ne uzmognu,
Usta i viknu bukteć: »Hazur, momci,
Hazur s krstom, hazur s ljutijem noži,

S palom, s ognjem, s kolcem, s uljem vrelijem;
Raskivajte sve paklene vlasti!
Ja sam junak, to će pjesma rijeti;
K tom će cilju svi ko žrtva pasti!...«

Aga dobro ne doreče,
A na dvoru puška grmnu
I Saferu, koji prvi
Na glas agin gotov skoči,
U noć drugo prosu oko;
Ter što danas činit ljuti
Džilit poče, smrtno zrno doče.

»Vlasi, vlasi!« svudar vika jeknu.

Uto jedan čete dio
U čadorje naboj sasu.
»Vlasi, vlasi!« Turci viču,
»Konja, konja!« grmi aga.

Dio drugi tada grunu.
»Vlasi odàsvud, puške, nože!«
»Konja, konja, Haso, konja!«

Diljke isprazni dio treći;
I već Hasan, vižla brži,
Izvede mu dobra konja.
Posjest aga gdje ga htjede,
Iz oblaka munja kresnu,
I vruć púrak sa zemljom ga svede:
Noć je mračna; ne znaš tko ga svali,
Al tu blizu Mirko puške pali...
Proz noć crnu prhnu bez tijela
Hrabra duša, gola, nevesela!...

Pade aga, al se Turci bore,
Već što tmina čudit ti se ne da
Kolika se tu junaštva tvore.

Od mraka se ne razbire ništa;
Pak kad sijevne oganj sa nebesa,
Il iz puške pouzdanu drugu,
Često put se krst i Turčin nađu
Na dohvatu noža ljuta,
Gdje mnijahu puškomet je puta,
Ter se grle rukam gvozdenijem,
Ter se ljube kljunom gvozdenijem
Krst i prorok, dok jednoga teče:
Tolika im mržnja srca peče!

U odjeći noći crne
Prijeka u krvcu smrt po polju grezne;
Plahom munjom oči joj se svijetle,
A proz kosti hladan vjetar duje;
Glasom groma grozna podvikuje
Sada »kuku!«, sada »medet, medet!«,
Sad »pomozi, o Isuse blagi!«
I uzdiše, pišti, ciči, hripi,
A pak grabi sad krste, sad Turke,
Ter im svojijem ruhom oči veže.

Tu pogibe uzdan agin ćato,
Mujo, Haso, Omer, Jašar ljuti
I trideset inijeh Turaka.
A Bauka spasi noćca mrkla,
I ostalo što se još izmaknu.

Al tko ono pokraj age leži?
Ter na mrtva mrtav gnjevno reži?
Novica je; ljut ga Hasan smaknu,
Baš gdje junak k mrtvu skoči lavu,
Izmed Turâk' da mu skine glavu.

Grad iz cijevî smrtni presta,
A navali grad s nebesa:
Četa noćna pod čadorje uđe.
Noć je strašna, krvi oblita,
Tamna, crna; blago četi sade,
Gdje već trudna na noćište pade.

V.
Kob

Lovćen gora pod nebo se diže,
Nadomak mu jedno polje širi.
U polju je stanak pustinjakov,
A u stanku jedna izba mala.
U toj izbi čudno čudo kažu:
Bijesno Ture gdje se krstu klanja.

Stoji Ture odjeveno lijepo
I pod čalmom i pod britkom sabljom,
I pod puškom i pod ljutijem nožem:
Strah te hvata, posjeć će te bijesno.

Al se ne boj, pobratime dragi:
Krotko Ture, posjeći te neće;
Smjerno Ture, uplašit ga lasno.
Udri samo o zemljicu nogom,
Ter ti smjerno obje skršta ruke,
Ruke skršta a prigiba glavu,
A pak desnu pred obraze diže,
I najposlije vrhu čela vîsî.

Pak pristupi, ter mi gataj, pobre,
Čija 'e ovo ponosita čalma? -
»To je čalma age Čengijića,
Al se tužno oko glave vije.«
Čija 'e ovo, pobratime, glava? -
»To je glava age Čengijića,
Ali iz nje tamne oči vire.«
Čija 'e ovo okovana sablja? -
»To je sablja age Čengijića,
Al žalosno uz bedricu visi.«
Čije 'e ovo zlaćeno oružje? -
»To 'e oružje age Čengijića,
Ali mirno o pojasu hrđa.«
Čije 'e ovo zlatno odijelo? -
»To 'e odijelo age Čengijića,
Al od sunca ne odsijeva, jadno!«

Rječnik

Ad (grč.) - Had, pakao
aman! (tur.) - milost!
arslan (tur.) - lav

Bjelice - crnogorsko pleme u katunskoj nahiji (okrugu)
Bjelopavlići - crnogorsko pleme u Brdima
bo - jer
brana - drljača
Brda - istočni dio Crne Gore
Brđanin - stanovnik Brda; Crnogorac uopće

Cuce - crnogorsko pleme u katunskoj nahiji (okrugu)

ćato (tur.) - pisar

demeskinja (tur.) - čelična sablja kakva se prvotno kovala u sirijskom gradu Damasku
diljka - dugačka puška, kremenjača
draga - dolina
duplijer (tal. ***doppiere***) - duplir, velika dvokraka voštana svijeća
Durmitor - planina u sjevernoj Crnoj Gori

džilit (tur.) - koplje bez gvozdenoga šiljka kojim se kopljanici gađaju u igri
džilitnuti se (tur.) - baciti džilit

Ektor - Hektor, glavni trojanski junak u ***Ilijadi***

falake (tur.) - klade u kojima se vezuju noge pri šibanju (također i ***falage***)

gamziti - čeznuti, žudjeti

harač (tur.) - porez kojega su u Turskoj carevini plaćali nemuslimani
haračlija (tur.) - poreznik koji sakuplja harač
harba (tur.) - koplje, helebarda
hazur! (tur.) - spreman!, pripravan! (uzvik)

jatagan (tur.) - veliki zakrivljeni nož, oštar na unutrašnjoj strani krivine

kandžija (tur.) - bič
kavaz (tur.) - pandur, stražar; vratar, podvornik; ovdje: pratilac, bliski sluga
kolan (tur.) - remen kojim je konju ispod trbuha pričvršćeno sedlo
Komljani (Komani) - selo blizu Zagarča
konjic - drvce preko kojega su napete strune na guslama
kučiti se - prikučiti se, približiti se
kulaš (tur.) - konj sivopepeljaste boje
kupa (tal. ***coppa***) - čaša

lipov krst - turski pogrdni naziv za kršćanina

medet (tur.) - izraz koji musliman izgovara umirući; zapravo znači »pomoć«
Mirko - Mirko Aleksić Damjanović, uskok s Malinska. Prema nekim je izvorima doista on smaknuo Smail-agu.
Morača - rijeka u Crnoj Gori
mrske - nabori na čelu
muče - šutke, mučeći

nado (tur.) - čelik
narazance - jedna iza drugoga, uz jednake razmake
ne (crnog.) - nas
negve (mađ.) - okovi, lanci
ni (crnog.) - nama
Novica - Novica Cerović, doista jedan od organizatora Smail-aginog ubojstva

ostan - štap sa šiljkom na kraju, kojim se podbadaju volovi
otražje - ono što je prošlo, što je otraga

pala (tur.) - dugačka sablja
pića - hrana
predati - bojati se, strašiti se, prezati
prokol - rašljast kolac, na kome se može vrtjeti ražanj
prozorje - praskozorje
purak - puščano zrno

rakčin (ar.) - vrsta kape
rat - rt, šiljak
razboljen - ganut
razglabati - ovdje: kidati, raščinjati
Rovci - pleme u crnogorskim brdima
ruj (lat. ***rhus coriaria***) - vrsta grmolike biljke

saruk (tur.) - platno savijeno oko kape na glavi, čalma, turban
simit (tur.) - bijeli kruh
sinija (tur.) - niski stol za blagovanje sjedeći na podu, na turski način
sofra (tur.) - viši stol kraj kojega se sjedi na stolicama
stabar - posječeno deblo, zabijeno u zemlju da drži šator
struka - ogrtač kojim se prikriva oružje
svjetlica - blijesak, munja

šestoper - buzdovan sa šest šiljaka
šušanj - suho lišće

timor (lat.; riječ je zapravo porijeklom iz ilirskog jezika) - krš, stijenje, kamenjar
toke (tur.) - ukrasi na odjeći u obliku puceta
Tušina - selo u Crnoj Gori; Novica je doista porijeklom iz njega
tutum (tur.) - duhan

vaj - jad; uzvik: jao!
ve (crnog.) - vas, vam
vi (crnog.) - vama
vižle - pas ptičar
vlah (vlašad) - kršćanin, pravoslavac (podrugljivo)
vran - gavran

Zagarač - crnogorsko pleme u katunskoj nahiji
zatočnik - borac koji na sebe preuzima određeni zadatak

ždrijelo - klanac